

Archivariorum historicorumque magistra

Dr. Rani Boobally

Archivarium historicorumque magistra

Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő
70. születésnapjára

SZERKESZTETTE

Kádár Zsófia
Lakatos Bálint
Zarnóczy Áron

Magyar Levéltárosok Egyesülete
Budapest, 2013

A Magyar Levéltárosok Egyesülete kiadványai 13.

A kötet az NKA támogatásával jelent meg.

A kötet kereskedelmi forgalomban nem kapható.

Az ünnepelt fényképét Várhelyi Klára (Róma) készítette.
A kötetben szereplő térképeket Nagy Béla (MTA BTK TTI) rajzolta.
A borító és a tördelés Abinéri Gábor munkája.

A borítón a közölt tanulmányokhoz tartozó képek részletei láthatók.

ISBN 978-963-87475-3-2

© A tanulmányok szerzői, 2013

Fotó © Várhelyi Klára, 2013

Szerkesztés © Kádár Zsófia, Lakatos Bálint, Zarnóczki Áron, 2013

Képmelléklet © a tanulmányok szerzői, 2013

Kiadja a Magyar Levéltárosok Egyesülete

www.leveltaros.hu

Felelős kiadó: Tyekvicska Árpád, elnök és Décsey Sándor, titkár

A nyomdai munkálatokat a Kódex Könyvgyártó Kft. végezte.

Felelős vezető: Marosi Attila

Minden jog fenntartva.

Printed in Hungary

Tartalom

Köszöntő (KENYERES ISTVÁN)	11
Tabula gratulatoria	15
Előszó (KÁDÁR ZSÓFIA, LAKATOS BÁLINT, ZARNÓCZKI ÁRON)	19
Rövidítésjegyzék	21
 I. TÖRTÉNETI FÖLDRAJZ, TÖRTÉNETI TOPOGRÁFIA, TÉRKÉPHASZNÁLAT	
BOLLÓK ÁDÁM: Magángondolatok temető, település és településtörté- net viszonyáról a 10–11. századi Kárpát-medencében	25
<i>Private Thoughts on the Relation between Cemetery, Settlement and Settlement History of Carpathian Basin in 10–11th centuries</i>	69
CSUKOVITS ENIKŐ: Magyarország helye Kelet-Európában. A <i>Descriptio Europae Orientalis</i> országleírásai	71
<i>The Place of Hungary in Eastern Europe. The Country Descriptions of the Descriptio Europae Orientalis</i>	82
TÓTH KRISZTINA: Tata és környéke településeinek történeti földrajza a 14. században	83
<i>Historical Topography of Tata and Its Region in the 14th Century</i>	101
LAKATOS BÁLINT: Lázár deák <i>Tabula Hungariae</i> -jának (1528) helyrajza és a késő középkori úthálózat	103
<i>Settlements on Lazarus' Tabula Hungariae (1528) and Late Medieval Road Network</i>	128

TRINGLI ISTVÁN: Oremus. Egy hegyaljai dűlőnév jelentése	129
<i>Oremus. Bezeichnung eines Flurnamens aus der Hegyalja Region</i>	142
TÓTH GERGELY: Meddig terjed Magyarország? Történelmi jogok és politikai realitások küzdelme Bél Mátyás <i>Notitiájában</i>	143
<i>What's the Extent of Hungary? Conflict of Historical Rights and Political Realities in Mátyás Bél's Notitia</i>	163
KULCSÁR KRISZTINA: Landgraf Ádám gondolatai a magyarországi utak javításáról	165
<i>Adam Landgrafs Gedanken über die Verbesserung der Post-Straßen und anderer Hauptweege im Königreich Ungarn</i>	188
REISZ T. CSABA: Külföldi mérnökök a magyarországi kataszteri felméréseknél	189
<i>Foreign Surveyors at the Cadastral Surveys in Hungary</i>	215
TÖRÖK ENIKŐ: Néhány kataszteri irattípus	217
<i>Einige Katastralunterlagen</i>	235
BERTÉNYI IVÁN: A Badacsony-hegy fontosabb helynevei a 20. században	237
<i>Wichtigere Ortsnamen des Berges Badacsony im 20. Jahrhundert</i>	242

II. FORRÁSKIADÁS ÉS TÖRTÉNELEM

BESSENYEI JÓZSEF: <i>Litterae ad Cameram exaratae</i> . A Magyar Kamarához intézett levelek, különös tekintettel a magyar nyelvűekre	245
<i>Litterae ad Cameram exaratae. An die Ungarische Kammer geschriebene Briefe mit besonderer Rücksicht auf Briefe in ungarischer Sprache</i>	255
TUSOR PÉTER: Pázmány pápai bullái és palliuma. (Adatok az esztergomi érseki szék 1616. évi római konzisztoriális betöltéséhez)	257
<i>Die päpstlichen Bullen und das Pallium von Péter Pázmány, Erzbischof zu Gran (1616)</i>	275

FAZEKAS ISTVÁN: Homonnai Drugeth III. György (1583–1620) familiárisainak jegyzéke 1622-ből. Adalék Tállyai Pál pályájához	277
<i>Die Liste der Familiaren von György III. Drugeth von Homonna (1583–1620) aus dem Jahre 1622. Ein Beitrag zur Laufbahn von Pál Tállyai, Übersetzer der Historiarum de rebus Ungaricis libri</i>	292
KÁDÁR ZSÓFIA: Dallos Miklós győri püspök életútja és végrendelete (1630)	293
<i>Life Career and Testament (1630) of Miklós Dallos Bishop of Győr</i>	327
KALMÁR JÁNOS: A horvát végvidékre vonatkozó tervezet az 1670-es évekből	329
<i>Ein das kroatische Grenzgebiet betreffender Vorschlag aus den 1670-er Jahren</i>	343
 III. TÖRTÉNELEM ÉS TÖRTÉNETI SEGÉDTUDOMÁNYOK	
NAGY BALÁZS: Luxemburgi IV. Károly önéletrajza: szövegtani és forráskritikai megközelítések	347
<i>Autobiography of Charles IV of Luxemburg: Textual and Source Critical Approaches</i>	357
E. KOVÁCS PÉTER: Zsigmond király itáliai itineráriuma (1412–1414 és 1431–1433)	359
<i>Itinerary of King Sigismund of Luxembourg in Italy (1412–1414 and 1431–1433)</i>	389
KÖRMENDI TAMÁS: Dalmácia címere a középkori magyar királyok heraldikai reprezentációjában	391
<i>The Coats of Arms of Dalmatia as a Part of the Heraldic Representation of the Hungarian Kings in the Middle Ages</i>	408
PÁLFFY GÉZA: Rendkívüli források a horvát nemzeti szimbólumok történetéhez. Horvátország zászlajának legkorábbi ábrázolásai a 16–17. századból	409
<i>Extraordinary Sources for the History of Croatian National Symbols. The Earliest Portrayals of the Flags of Croatia from the 16th and 17th Centuries</i>	432

DRASKÓCZY ISTVÁN: Henri Pirenne (1862–1935) magyarországi recepciója az 1894 és 1945 közötti időszakban	433
<i>Die Rezeption von Henri Pirenne in Ungarn zwischen 1894–1945</i>	451

IV. INTÉZMÉNY- ÉS TÁRSADALOMTÖRTÉNET

ZSOLDOS ATTILA: Üres honor	455
<i>Empty honor</i>	476
LACZLAVIK GYÖRGY: Várdai Pál esztergomi érsek egyházfői tevékenységének vázlata	479
<i>An Outline of the Activity of Pál Várdai, Archbishop of Esztergom</i>	500
SZÖGI LÁSZLÓ: Hanyatlás és átalakulás. A magyarországi peregrináció Mohácstól a 16. század végéig	501
<i>Decline and Change. Hungarian Peregrination from the Battle of Mohács to the End of the 16th Century</i>	520
MOLNÁR ANTAL: A horvát–szlavón rendiség és az oszmán Szlavónia	521
<i>The Croatian–Slavonian Estate System and Ottoman Slavonia</i>	538
DOMINKOVITS PÉTER: Szolgabírák és járásaik Sopron vármegyében, a 16/17. század fordulóján	541
<i>Stuhlrichter und ihre Bezirke im Komitat Sopron/Ödenburg zur Wende des 16./17. Jahrhunderts</i>	564
KENYERES ISTVÁN: A félharmincad 1635–1638-ban	567
<i>Der Halbdreißigszoll, 1635–1638</i>	591
OBORNI TERÉZ – NAGY BÉLA: A hadviselés alól felmentett székely települések a 17. században	593
<i>Szekler Settlements Released from the Military Services in the 17th Century</i>	610

OROSS ANDRÁS: A magyarországi kamarák területi illetékessége a 17–18. század fordulóján	611
<i>Die für Ungarn zuständigen Kammern an der Wende vom 17. zum 18. Jahrhundert</i>	628
MIHALIK BÉLA VILMOS: Egyházi adatok a Jászságról Heinrich von Kageneck német lovagrendi komtur 1703. évi vizitációs jelentésében	629
<i>Ecclesiastical Data about Jazygia in the Visitation Report of Heinrich von Kageneck, Landkomtur of the Teutonic Order in 1703</i>	644
GÉRA ELEONÓRA: Don Thomaso Raspassani, a vízivárosi „magyar” vikárius leleplezése	645
<i>Die Enthüllung von Don Thomaso Raspassani, dem „ungarischen” Vikar von Wasserstadt Ofen (Buda)</i>	671
TUZA CSILLA: A céhes intézmény kereteinek bomlása: az 1761-es céhrendelet előzményei	673
<i>Die Auflösung der Rahmen der Zunftinstitution: die Prämissen der Zunftregelung 1761</i>	688
BORSODI CSABA: A herceg Esterházy-hitbizomány kismartoni uradalmának tisztviselői, alkalmazottai, szolgái 1770–1780 között	689
<i>The Officials, Personnel and Servants of the Eistenstadt/Kismarton Estate of the Prince Esterházy Entail (1770–1780)</i>	704
Bak Borbála munkásságának bibliográfiája (1961–2013) (összeállította: LAKATOS BÁLINT)	707
MELLÉKLET (képmelléklet Dominkovits Péter, Körmendi Tamás, Pálffy Géza és Török Enikő tanulmányaihoz)	I–XVI

Rövidítésjegyzék*

Levéltári és kéziratári források

MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest)
DL	Q szekció: Mohács előtti gyűjtemény, Diplomatikai Levéltár. – <i>Diplomatikai Levéltár. Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa.</i> Szerk. Rácz György. Internetes kiadás (DL–DF 5.1), 2010.
DF	Q szekció: Mohács előtti gyűjtemény, Diplomatikai Fénygyűjtemény. – <i>Diplomatikai Fényképtár. Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa.</i> Szerk. Rácz György. Internetes kiadás (DL–DF 5.1), 2010.
MTAKK	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára (Budapest), Kézirattár
OSZKK	Országos Széchényi Könyvtár (Budapest), Kézirattár
ÖNB	Österreichische Nationalbibliothek (Wien), Handschriftensammlung
ÖStA	Österreichisches Staatsarchiv (Wien)
HHStA	Haus-, Hof- und Staatsarchiv
HKA	Allgemeines Verwaltungsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Hofkammerarchiv
HFU	Hoffinanz Ungarn

---

* A rövidítésjegyzékben azokat a levéltári és kéziratári forrásokat, szakirodalmi tételeket és intézményneveket tüntettük fel, amelyeket több szerző is használt. Ezért a lábjegyzetekben és a tanulmányok végi bibliográfiákban csak a rövidítésüket tüntetjük fel, feloldásuk itt található.

Szakirodalom

- BAK 1997a BAK Borbála: *Magyarország történeti topográfiája. A honfoglalástól 1950-ig*. Budapest, 1997 (História könyvtár. Monográfiák 9/1.).
- BAK 1997b BAK Borbála: A koronaórség fizetetlensége. Thurzó Szaniszló nádor 1624. évi Zágráb szabad királyi városhoz küldött levele. In: *Miscellanea fontium historiae Europiae. Emlékkönyv H. Balázs Éva történészprofesszor 80. születésnapjára*. Szerk. KALMÁR János. Budapest, 1997, 89–106.
- CIH I–IV *Corpus juris Hungarici. Magyar törvénytár 1000–1895. Millenniumi emlékkiadás*. [I.] 1000–1526. évi törvénczikkék. [II.] 1526–1608. évi törvénczikkék. [III.] 1608–1657. évi törvénczikkék. [IV.] 1657–1740. évi törvénczikkék. Szerk. KOLOSVÁRI Sándor, ÓVÁRI Kelemen. Jegyz. NAGY Gyula, MÁRKUS Dezső. Budapest, 1899–1900.
- ENGEL 2002 ENGEL PÁL: *Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről*. CD-ROM. Térinformatika: KOLLÁNYI László, SALLAY Ágnes. Budapest, 2002.
- ÚMÉL I–VI *Új Magyar Életrajzi Lexikon*. I–VI. köt. Főszerk. MARKÓ László. Budapest, 2001–2007.

Intézmények

- ELTE BTK Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar (Budapest)
- MTA BTK TTI Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete (Budapest)
- OSZK Országos Széchényi Könyvtár (Budapest)

GÉRA ELEONÓRA

Don Thomaso Raspassani, a vízivárosi „magyar” vikárius leleplezése*

Előszó

Bak Borbála tanárnő történeti földrajz, de különösen magyar iratolvasás óráinak szellemisége, az általa képviselt precizitás és szakmai alázat nagy hatást tett rám, ahogyan más diáktársaimra is. Esetemben a nyelv ugyan németre és latinra változott, de a tanárnő által közvetített összetett szemléletmódot, a régmúlt idők szövegeinek értelmezéséhez vezető röögös út bemutatását máig meghatározónak, példaértékűnek tartom. Az órákon hamar megértettük: a szöveg betűhív átírását még korántsem nevezhetjük forrásközlésnek, legfeljebb kiindulási alap lehet, a leírtak megértése, a tartalom elemzése és szélesebb kontextusba helyezése ennél jóval komplexebb tudást, körütekintést igényel. Az alább következő sok évszázados rejtély megoldásához vezető út jól érzékelteti, milyen nehézségekbe ütközhet, akarva-akaratlanul milyen könnyen félrevezethető még a leggonoszabb kutató is, ha nem lát túl a „saját városán vagy országán”, illetve mekkora szerepe lehet akár a véletlennek is.

A 18. század eleji Budán a forrásokban don Thomaso Raspassaninak nevezett vízivárosi katolikus pap közismertségnek örvendett, bár szerepének és személyiségének megítélése az érzelmek széles spektrumát járta be: életében a városi magisztrátus és a német lakosság folyamatosan az elüldözésén munkálkodott, a kisebbségi létbe szorult magyarok bálványozták, halálában pedig a „jezsuita elnyomás” egykori jelképéből hirtelen a városi szabadságok védelmezőjévé vált. Raspassani emlékét ma is őrzi a főváros egyik forgalmas terén (ma Batthyány tér), a Duna partjától nem messze magasodó hatalmas barokk épület, a kívánságára Szent Annáról elnevezett templom. Életrajzot vagy külön tanulmányt még nem írtak róla,

---

* A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási ösztöndíjának támogatásával készült.

de a város kegyúri jogával, vallási életével kapcsolatos írásokban, illetve a Szent Anna-templom történetét feldolgozó munkákban megkerülhetetlen személynek számított. Koszovóban töltött éveit, származását azonban mindeddig homály fedte, a kortársak és a történészek – beleértve saját magamat is – elfogadták Raspassani kijelentését és a kortársai vélekedését, így nem kérdőjelezték meg családja itáliai eredetét.¹ Raspassani koszovói tevékenységéről, a szülőföldjén kirobbantott oszmánellenes felkelésben játszott vezető szerepéről a magyarországi kutatók egészen a közelmúltig nem értesültek, sőt, a város- és egyháztörténészek előtt főszereplőnk részvétele a magyarországi törökellenes visszafoglaló háborúban teljesen ismeretlen maradt.² Ez különösen érdekes, tekintve, hogy a Veterani gróf vezette Habsburg-seregek Lugosnál elszenvedett vereségének elemzéséhez az egyik fontos forrás a Raspassani tollából származó, német fordításban 1788-ban nyomtatásban megjelentetett levél.³ Az albán történetírás sorsfordítónak tekinti azt az időszakot, amikor I. Lipót császár az Oszmán Birodalom ellen indított támadásokkal párhuzamosan támogatásáról biztosította az ellenfél uralma alatt élő etnikai-vallási közösségeket. Az ortodox (III.) Csernovics Arzén pátriárka távollétében – Buda felszabadításával közel azonos időben – a lázadók élére a területen élő katolikus papok álltak, akiknek egyik név szerint ismert, fontos vezéralakja a később Budán megtelepedett Thoma Raspassani (Thoma Raspassanović) volt. A felkelés elfojtását követően a Koszovóban született, itáliai papi semináriumban tanult szabadságharcosnak menekülnie kellett.⁴ Az albán nemzeti mozgalom korai történetét vizsgáló történészek sem tudtak többet hősről néhány kósza pletykánál, melyek szerint Magyarországon még sokáig élt.⁵ Néhány szerencsés véletlennek köszönhetően derült fény a sok évszázados titokra, és a svájci Albenisches Instituttal (Sankt Gallen) együttműködésben első ízben kíséreljük meg e birodalmakon átívelő, rendkívüli életpálya nyomon követését. Jelen tanulmány a rendelkezésre álló nem túl bőséges, de korábban nem használt forrásanyag bevonásával próbálja bemutatni a Raspassanit körülvevő új világ rendkívüli körülmé-

¹ NÉMETHY 1876, 157–159., SCHOEN 1930, 31.

² Raspassani szerepéről a törökellenes felszabadító háborúkban szerb nyelven 1956-ban jelent meg egy tanulmány: VESELINOVIĆ 1956.

³ Des Grafen Veterani, 165–166.

⁴ 1648-ban született. Tanulmányai elvégzése után visszatért szülőföldjére és Pjetër Bogdan skopjei érsek vikáriusa lett, majd 1679-től plébános Prizrenben. MALCOLM 1998, 148., 158., 162., 166., ISENI 2008, 114., FORCADE–NIVET 2008, 75.

⁵ MALCOLM 1998, 148., 158., 162., 166., ISENI 2008, 114., FORCADE–NIVET 2008, 75.

nyeit, szerepét Buda városfejlődésében, illetve próbál magyarázatot adni a rejtőzködő életmód hátterére.

A visszafoglalt Buda benépesítése

A középkorban virágkorát élő magyar főváros és királyi székhely későbbi sorsának alakulása egyedülálló az európai fővárosok történetében. A középkorban kialakult széles körű kiváltságokkal rendelkező német–magyar polgárváros története az oszmán hódítás következtében 1541 után egyik napról a másikra, tragikus hirtelenséggel megszakadt. A lakosság elmenekült, fogságba került vagy meghalt, az évszázados kulturális örökség jelentős része veszendőbe ment. A török hódoltság égisze alatt a város másodvirágzásnak indult, az idetévedő utazók megcsodálták Buda szépségét, főleg az oszmán világban népszerű fürdőkultúra kibontakozásáról szóltak nagy elismeréssel. Hajdani fővárosi rangjának elvesztése után azonban Buda a keresztény ország szívéből egy hatalmas birodalom periferiális településévé lett, a határtól csak egy ugrásnyira lévő város mégis képes volt újra feléledni. A Budára érkezett török utazó, a hírneves Evlia Cselebi 1663-ban a várnegyed régi házairól és a középkori királyi palota kivételes szépségéről írt.⁶ A hódoltság alatt a megkopott fényű település lakosságát ismét a korábbi századokban szokásos vallási-nyelvi sokszínűség jellemezte. A legkülönbözőbb területekről összesereglett mohamedán hitűek mellett nagy létszámú katolikus és református magyar kolónia, ortodox vallású bevándorlók, valamint tekintélyes zsidó közösség élt egymás szomszédságában.

Bécs 1683-as török ostroma ráébresztette az európai hatalmakat az Oszmán Birodalom közvetlen közelségének veszélyeire. A pápa felhívása a kereszties hadjáratra katolikus körökben nagy visszhangra talált. Az európai közvélemény a korábban többször is hiába ostromolt Buda visszavívásának szimbolikus jelentőséget tulajdonított. Úgy tartották, hogy az egykori magyar főváros visszaszerzése végérvényesen megpecsételi a törökök magyarországi tartózkodását, és rövid idő alatt az egész terület felszabadítását fogja jelenteni. Az 1686-os ostrom következtében a város ismét elveszítette lakóit, díszes épületei romba dőltek, kultúrája részben újra az enyészeté lett. Bél Mátyás következő leírása a királyi palota sorsáról akár metaforaként is értelmezhető: „Elsősorban a várpalotát fájlalták, akik

⁶ Buda visszafoglalása, 33–36., 55., 57.

hajdani állapotában látták valamikor, vagy a történelemből ismerték. Ebből a ragyogó és a királyi fenség mutogatására készült székhelyből nem maradt más, csak átl'yuggatott s romba dőlt falak, beomlott boltívek, paloták, tanácstermek, csúnyán bezúzott lakomázóhelyek, csonka tornyok, összetört sétányok, tátongó cellák, melyeknek mélyéből mindenféle dögvészes lehelet gőzölgött elő. A terület, mely (ha nem is volt túlzottan tágas) hajdanában magán hordozta a királyi pompa jegyét, szinte járhatatlan volt a romhalmazoktól vagy a rakásban heverő temetetlen holttestektől.”⁷

A kőrakásból – ahogyan 1733-ban a budai Franz Vanossi (Vánossy Ferenc) írta – a második pusztulás után ismét város született. Buda és Pest középkori kiváltságait, előbbi főváros és királyi székhely mivoltát a kollektív emlékezet megtartotta, ebben fontos szerepe volt a középkorban keletkezett budai jogkönyv és az ezen alapuló tárnoki jog kora újkori továbbélésének. Buda – török kézre kerülése után – Gönczi Katalin szavait idézve Magyarország virtuális fővárosaként létezett tovább, és az európai köztudatban is fővárosként ismerték. A város múltja, jelentősége a keresztények között feljegyzései tanúsága szerint Evlia Cselebi előtt sem maradt titokban: *„E vár ugyanis az egész keresztény nemzetnek szemében van. Sőt úgy tesznek, mintha Buda az övék volna, s akiknek a régi időben Budán házuk és birtokuk volt, azokat, miként hajdan, gazdagoknak tartják s leányaikat hozzájuk adják. A hét király eleget erőlteti is a bécsi királyt, mondván: Vegyük el Budavárát!”* A világ városairól készült 17. századi térkép felirata szerint *„Buda, vulgo Ofen, prima et regia Ungaricae regni civitas”*.⁸ A hajdani magyar főváros visszavívása nagy európai visszhangot váltott ki, a kontinens neves városai-ban (például Bécs, Róma, Amszterdam, Párizs, Madrid, Velence) napokig tartó harangzúgással, hálaadó szentmisékkal és körmenetekkel, népün-nepekkel, a győzelemről és az ünnepségekről szóló röplapokkal ünnepel-ték a régen várt eseményt.⁹

A Habsburg Birodalom döntéshozói tudatosan készültek a töröktől visszahódított részek uralmuk alá vonására, mivel a hadi események-vel párhuzamosan már kidolgozták a visszakerülő területek újjászerve-zésének, igazgatásának alapelveit. Már a tervezési szakaszban egyértel-művé vált, hogy a fegyverrel visszahódított (*vi armorum*) területek nem kerülnek vissza automatikusan a magyar kormányhatóságok felügyelete alá, hanem bizonyos ideig a bécsi székhelyű Udvari Kamara közvetlen

⁷ BÉL 1986, 105.

⁸ BLAZOVICH 2006, 73–83., Buda visszafoglalása, 36., GÖNCZI 2006, 69–71.

⁹ Buda visszafoglalása, 565–568.

irányítása alatt maradnak. Ez egyben azt is jelentette, hogy a hatóságok a spontán bevándorlás helyett inkább az irányított betelepítést szorgalmazták.¹⁰ A protestáns hit felé hajló magyarok helyett megbízható katolikusokat, és elsősorban német anyanyelvűeket vártak az elnéptelenedett országrészekbe. Ingyen házhelyekkel, házakkal, adómentességgel és más kedvezményekkel igyekeztek a hadsereg ellátásához és az újjáépítéshez szükséges mesterségek képviselőit Magyarországra csalogatni. Budán a lakosság betelepítését, az épületek újjáépítését, a városi élet újraindítását – kezdetben a katonasággal párhuzamosan – a Bécsi Udvari Kamara telepített szervei (*Offner Kameral Inspektion*, *Offner Kameral Administration*) végezték. Az Udvari Kamara 1689-es rendeletének értelmében Werlein kamarai inspektor a Várban kizárólag katolikus vallású lakosság megtelepedését engedélyezhette.¹¹ Az első polgárok kijelölése és a magisztrátus kinevezése egyértelművé tette, hogy a városban a politikai-gazdasági élet letéteményesei a katolikus németek. A stratégiai fontosságúnak ítélt Várban egyébként a magyarok betelepődését sem látták szívesen, ők a külvárosokba szorultak. A Horvátvárosban letelepedett protestáns magyarokat és délszlávokat az 1692–1693-as pestisjárvány után tömegesen katolikus hitre térítették vagy elűzték.

A török kiűzését követően (1686) az első lakosok a Várban és a Vízi városban rendezkedtek be, 1688 őszén 98 házban laktak. Huszonkét háztulajdonos, az összes lakóingatlan tulajdonosi állományának mintegy negyed része az állami hivatalnokok és a katonatisztek köréből került ki. Első alkalommal a Várban 79, a Vízi városban pedig 19 épületet tettek lakhatóvá. Schmall Lajos az első telepeselek számát családonként öt főként számítva 490 lélekre becsülte, ehhez hozzávett házanként átlagosan legalább két bérlőt, így kapott 686 fő körüli lakosságszámot eredményül. Az 1690-es évek elején terjedő pestis pusztítását valamennyire ellensúlyozta az évtized végéig folyamatos bevándorlás. A törökök elől menekülő ortodox délszlávok ebben az évtizedben telepedtek le Buda Tabánnak vagy új lakosairól Rácvárosnak nevezett külvárosába. Az ipeki pátriárka vezette ortodox betelepülőket az állami hatóságok szívesen fogadták, és különféle kedvezményekkel (például saját albíróság) bírták letelepedésre. Az ortodox délszlávok mellett kisebb számban más balkáni eredetű bevándorlók is érkeztek, akik közül legkönnyebben talán a görögök azonosíthatók. Érdemes említést tenni az ortodox egyház mellett létrejött másik

¹⁰ Soós 2008, 17–19.

¹¹ BFL IV.1019. Nr. 11.

nem katolikus közösségről, az ugyancsak a Tabánba költözött örményekről, akik a városrészben megtelepedett katolikus délszlávokkal és magyarokkal saját ún. katolikus rác vagy görög (al)bírót és esküdteket választhattak maguknak. 1696-ban a Várban és a Vízivárosban 427 házat írtak össze (Vár: 194, Víziváros: 233), ez alapján a lakosság 2500–3000 fő körüli lehetett. Egy 1702-ben kelt adóösszeírás 1592 házat és 1000 családot említ, vagyis az előbbi számítást alapul véve a lakosság már 6000–7000 fő körül mozgott.¹² Az 1710-es házösszeírás készítőinek kimutatása szerint Budán – a Tabánt nem számítva – 592 ház állt.¹³ A tabáni telkeket 1709-ben mérték fel és 718 házat számláltak össze, bár ezek nagyobb része még a korabeli viszonyok között is inkább kunyhónak, mint háznak számított.¹⁴ Az 1714-ben kelt összeírás eredménye szerint a város 1405 házában 1790 család, összesen mintegy 8950 fő lakott, nyelv és vallás szempontjából a leghomogénebb csoportot a német anyanyelvűek alkották, akik az itt élők valamivel több, mint felét (4660 fő, 52%) tették ki. Számarányuk a Tabán (2%) és a Horvátváros (56%) kivételével minden városrészben meghaladta a 70 százalékot. A második legnagyobb csoportot a vallási szempontból megosztott szláv eredetű lakosság képezte (3690 fő, 41%). A harmadik csoport, a katolikus magyarok létszámát ekkor 5 százalék (415 fő) körülire becsülhetjük. A magyarok számaránya a Horvátvárosban és a Halászárosban volt a legnagyobb, de itt sem haladta meg a 12–13 százalékot. Az 1711 előtti időszakból nem állnak rendelkezésre olyan források, amelyek biztos információkat nyújtanának a magyar lakosság létszámának alakulásáról. Az azonban biztos, hogy a háborúskodással telt évek alatt tömegesen álltak át a felkelők oldalára és hagyták el végleg lakhelyüket. A Rákóczi-felkelés éveiben (1703–1711) a Budán uralkodó magyarellen hangulat tovább fokozódott, a polgárjogot elnyert magyarok száma alig néhány főre csökkent. A budai magyarok többsége előjogok nélküli városlakó volt, elsősorban föld- és szőlőműveléssel, halászattal, fuvarozással, kereskedelemmel foglalkoztak, a nők gyakran álltak napszámosnak vagy cselédnek.¹⁵ Pesten egy magyar tanácsos került be a városi tanácsba, Budán a korábban horvátvárosi bíró, a magyarul és horvátul is beszélő, de bizonytalan identitású Lukácsi Ágoston, az újlaki esküdt Somogyi Lőrinc (Lorenz Schomodi), továbbá egy várbéli fertálmester (Matthias Janosch vagy Janisch), valamint talán az ugyancsak fertálmester, majd

¹² SCHMALL 1899, 208–209.

¹³ BFL IV.1002. ff. (1710).

¹⁴ SCHMALL 1899, 209.

¹⁵ GÉRA 2009, Jk. 570. sz.

1719-től belső tanácsos Urban Dominicus lenvászonkereskedő képviselte a magyarságot. Utóbbi személy német nyelvtudása jól ismert, de magyar nyelvismeretére még közvetett utalást sem sikerült találni, vagyis magyar mivoltát – mely tévedés is lehet – egyedül a neve alapján valószínűsíti az utókor. Magyarsága ellen szól a lakhelyéül választott városrész, a Vár, ahol rajta kívül más nem nemesi születésű magyar nem élt.¹⁶ A 18. század elején a lakosság valós nagyságának változását csak becsülni lehet, mivel a város joghatósága alá nem tartozó ingatlanokat és lakóikat nem vették számításba, ahogyan a kaszárnyákban elhelyezett, állandóan változó létszámú katonákat és családtagjaikat sem. 1720 körül a város joghatósága alá tartozó civil lakosság száma 8500–9500 főre becsülhető, amelyhez még két-háromezer főnyi katonaság számítandó.¹⁷

A számok és a város látványos feléledését szemléltető leírások azonban a pártatlan szemlélő előtt nem tudták elfedni a hibákat és a háborús múlt örökségét. A mindent eldöntő ostrom nyomát még a következő évszázadban sem sikerült teljesen eltüntetni. Az 1717-ben érkezett angol követ felesége azt írta a számára kifejezetten szegényes látványt nyújtó Budáról, hogy *„Egykor Magyarország királyainak a székhelye volt, palotájuk Európa legszebb épületei közé tartozott; a vár most teljesen romos, a város egyetlen részét sem állították még helyre, kivéve az erődítményeket és a palotát, amely most a kormányzó és kiváló katona Regule [Regal] tábornok székhelye.”* Lady Mary Wortley Montagu leírása Budáról Bécsről alkotott véleményével párhuzamba állítva még lehangolóbb képet fest Magyarország régi-új fővárosáról. Az udvari arisztokrácia szemszögéből „barbár” magyarok fővárosa siralmasan kicsi és szegényes az európai léptékkal világvárosnak nevezhető Bécshez képest. A császári főváros sokemeletes, igényes kialakítású házakkal szegélyezett szűk utcáiról, a nagy emberforgatagból, az udvari kultúra színes, szórakozásokkal teli világából kétségtelenül nagy váltás lehetett a provinciális Budára érkezni, egy olyan országba, ahol a külföldi szemlélő még mindenütt a pusztulás nyomait fedezhette fel. A Komárom és Buda közötti szakasz kihaltsága, a pusztítás nyomai felkeltették a hajón utazó angol hölgy figyelmét, aki érdeklődésére azt a magyarázatot kapta, hogy a vigasztalan állapot *„a törökök, a szörnyű polgárháború [kurucok] és a*

¹⁶ BFL IV.1009.a. 1. köt.

¹⁷ Az összeírások készítői csak a legritkább esetben mondják meg, hogy hatáskörük kikre nem terjedt ki. Az egyik ilyen ritka példa, amikor is az 1712-es tabáni porciólista végén megmondták, hogy munkájukba nem foglalták bele a kamarai alkalmazott csajkásokat, a huszárokat és a hajdúkat, bár azok mindegyikének van tulajdona és állatai is. BFL IV.1005.a. 22. köt. (1712).

Lipót nevéhez fűződő barbár protestánsüldözés nyomán” alakult ki.¹⁸ A néhány évvel korábban (1714) Budán átutazó, a Balkánt és az Oszmán Birodalmat is megjárt, sokat tapasztalt francia kereskedő Aubry de La Motraye¹⁹ nem látta ilyen súlyosnak a helyzetet, bár ő is megjegyzést tett a Vár épületein látható bombák és ágyúgolyók által ütött lyukakra és a helyreállítás elhúzódozó folyamatára. Tény, hogy a két évtizeddel később (1737) Budára érkezett Küchel építész sem hagyta szó nélkül a még az 1686-os ostromban megsérült városfalak rossz állapotát.²⁰

Kísérletek a szabad királyi rang és a főkegyúri jog megszerzésére

A távoli vidékről érkező új lakosok gyorsan értesültek Buda múltbéli nagyságáról, kiváltságairól és az ezekkel járó előnyökről. A formálódó városigazgatás rátermett tagjai – német és itáliai eredetű kereskedők, hajdani állami hivatalnokok, fürdősök és patikusok – gyorsan meglátták a lapangó örökségben rejlő lehetőségeket, amelyekből a gyökértelen, közös múlt nélküli lakóközösség valamiféle erkölcsi tartást meríthetett. A felfedezett régi dicsőségtől remélt gazdasági előnyök beköltözésre, illetve maradásra bírták azokat a telepeseket, akik a pusztulást látva legszívesebben azonnal továbbindultak volna. Az Udvari Kamara illetékesei talán hasonló megfontolásból nem akadályozták, hogy a romjaiból éledező Buda képviselői új lakhelyüket fővárosnak nevezzék, sőt, meggyőződésüket még meg is erősítették. Az állami tisztviselők nem mellőzték az 1602-ben szentesített tárnoki joggal kapcsolatos törvényt, melynek értelmében Pozsony csak Buda visszavívásáig tölthette be a főváros szerepét.²¹ Egyébként is rossz fényt vetett volna az uralkodóra, ha a korábban olyan fontosnak – már-már emblematikusnak – tekintett egykori főváros felszabadításáról és ostromáról szóló európai propagandakampányt követően nem gondos-

¹⁸ G. GYÖRFFY 1991, 47. A protestáns érzelmű angol lady – aki a szinte naponta látott bécsi körmeneteket tiszta pogányságnak minősítette –, nem tudni, milyen forrásból szerezte ezt az információt, de arra a megállapításra jutott, hogy a rendkívül vallásos I. Lipót a jezsuiták hatására mostoháiban bánt a szegény magyar alattvalókkal, mint egykor a törökök a keresztényekkel. WORTLEY MONTAGU 2006, 71., 92.

¹⁹ Beutazta Európa, Ázsia és Afrika számos térségét, 1709–1715 között a svéd király követeként teljesített megbízásokat. G. GYÖRFFY 1991, 15–16.

²⁰ G. GYÖRFFY 1991, 47–48.

²¹ BFL IV.1020. Nr. 1. Kollonich érsek ugyancsak Buda jelentőségét kívánta kifejezni azal a gesztussal, hogy az ostrom után egy esztendővel személyesen utazott el megtekinteni az újjáépítési munkák előrehaladását. Kovács 1941, 3.

kodott volna megfelelően a városokról. Nem túlzás kijelenteni, hogy Pest és Buda újrateremtése I. Lipót és tanácsadói számára presztízskérdéssé vált. A Habsburg uralkodók és az állami szervek éppen ezért nem titkolták, hogy szándékukban áll visszaállítani a középkori magyar főváros régi fényét, ezért csaknem a kezdetektől következetesen királyi fővárosnak és székhelynek (*Haupt- und Residenzstadt, metropolis Hungariae*) nevezték Budát. Werlein kamarai igazgató, az ikervárosok 1687 decemberében kiváltságaik visszanyerése érdekében benyújtott memorandumának referense, bár az önállóságot még korainak vélte, válaszában mégis kijelentette, hogy Buda „a legnevezetesebb hely Magyarországon, ahová a jövőben a kamara és a kormányzat is át fog települni”.²² A helyi szervek – a Budai Kamarai Adminisztráció és a várparancsnok – képviselői ezzel szemben minden eszközzel védelmezték saját érdekeiket és igyekeztek megakadályozni a város önállósodási törekvéseinek gyakorlati megvalósulását. Az 1690-es években létszámban és anyagi javakban is megerősödött polgárság a századfordulóra Bécsben és Pozsonyban kiépítette az önálló önkormányzatosság eléréséhez szükséges kapcsolatrendszerét, és előteremtette az ezzel járó költségek fedezetéhez szükséges pénzt. Egyértelműen látszott, hogy a más visszafoglalt, régi múltra visszatekintő városokkal szövetségre lépett Buda hamarosan célba ér. A városvezetők jól ismerték a szabad királyi városi ranggal járó kiváltságok tartalmát, ezért igyekeztek csírájában elfojtani a későbbi jogaik gyakorlásában őket akadályozó tényezőket. Az egyik ilyen erőpróba a főkegyúri jog gyakorlásának kérdése volt.

I. Lipót a Budát ostromló keresztény seregek lelki gondozásában buzgólkodó jezsuitákat a város felszabadítása után halála jeléül kinevezte városi plébánosnak. Ezzel a nagylelkű gesztussal azonban közel száz esztendő vitát robbantott ki a városvezetés és a jezsuita rend között. 1687 nyarán Széchényi György esztergomi érsek megismételte az uralkodó nemes gesztusát és a rendet Buda, Pest, valamint a környező falvak plébánosává tette meg. Az idős érsek adománya lehetővé tette, hogy a várbéli Nagyboldogasszony-templom szomszédságában rendházat, akadémiát és

²² Idézi KENYERES 2006, 165. A magukat önérzetesen fővárosinak tituláló budai lakosoknak azonban a 18. század utolsó harmadáig kellett várniuk, míg megindulhattak a címzetes fővárosból valódi fővárossá fejlődés rögzös útján. 1790-ben a Szent Korona Budára szállítása, az első itt tartott országgyűlés, majd 1792-ben az első budai királykoronázás nagy reményekkel töltötte el a budaiakat, és egyúttal Pozsony végleges rangvesztését is jelezte. A nevezett események leírását lásd ZOLTÁN 1963, 90–119. A funkcionális főváros szerepét addig betöltő Pozsony helyett azonban új vetélytárs akadt, az időközben az ország gazdasági központjává váló korábbi szövetséges, Pest.

papneveldét létesíthessenek. E két utóbbi – Szentháromság térre néző – épület a 18. század első éveiben készült el. A rendházban a kezdeti időkben 25–37 személy elhelyezésére nyílt lehetőség, itt rendezték be a plébánia hivatali helyiségét, ahol a rektor megbízásából az alplébános (*viceparochus/exercens parochialis*) és segítői tevékenykedtek.²³ Az uralkodó 1696-ban kiadott kiváltságlevelében a budai jezsuitákat ismét kinevezte a Vár és a külvárosok plébánosává azzal a megkötéssel, hogy e tisztséget addig gyakorolhatják, amíg Buda városa nem tud gondoskodni saját plébániáról.²⁴ E rendelkezését azonban felülírta az 1700 elején kiadott újabb kiváltságlevelé, amelyben eltörölt minden korábbi jogot, és a jezsuitákat ekkor már Buda örökös plébánosainak, a várbeli Nagyboldogasszony-templomot pedig plébániatemplomnak nyilvánította. A rend több budai telekkel együtt a közeli Törökbálint falut is adományba kapta.²⁵ A város előbb az esztergomi érseknél tiltakozott, majd kiváltságainak visszaszerzése idején az uralkodótól kérte külön folyamodványban, hogy a jezsuiták kárára ismét ők gyakorolhassák a főkegyúri jogot.²⁶

A magisztrátus 1701-ben elég erősnek érezte magát ahhoz, hogy a megüresedett vízivárosi – Buda kiemelt jelentőségű, kereskedelmi központként funkcionáló városrésze – vikáriusi tisztségbe saját jelöltjeit, a tisztségről frissen lemondott kapucinus atyákat ültettesse. Paul Trefflinger, a jezsuiták rektora azonban nem tűrte jogainak csorbítását és Buda plébánosa jogaival élve 1701. december 31-én Thomaso Raspassani Esztergom főegyházmegyei áldozópapot iktatta be a vízivárosi parochusi és vikáriusi tisztségbe. A városi tanács felettes hatóságának, a Kamarai Adminisztrációnak a tudakozására azt a felvilágosítást adta, hogy a kapucinusoknak és az őket segítő bosnyák ferenceseknek Kollonich Lipót esztergomi érsek és a jezsuiták felszólítására kellett lemondaniuk, hogy helyet csináljanak a Budán már háztulajdonnal rendelkező világi papnak, Thomaso Raspassinak. Raspassani személye tehát nem lehetett ismeretlen a budaiak előtt, mivel 1696-ban a Víziváros előkelő részén vásárolt magának tekintélyes

²³ NÉMETHY 1876, 110., 113–118.

²⁴ BFL IV.1002.uu. 48. d. I. Lipót kiváltságlevelé a budai jezsuitáknak (másolat). 1696. okt. 10., fol. 1–6.

²⁵ BFL IV.1002.uu. 48. d. Kivonat I. Lipót 1700. febr. 3-án kiadott adományleveléből. fol. 22–25., NÉMETHY 1876, 153–154.

²⁶ BFL IV.1002.uu. 48. d. Buda város Casimiro Meinershez. 1700. aug. 28., fol. 20–21. Másolat Kollonich Lipót adományleveléről. 1700. dec. 3., fol. 22–23. Buda városa Paul Trefflingerhez. 1701. dec. 31., fol. 26–30. Buda város folyamodványa az uralkodóhoz. 1703 körül, fol. 31.

összegért, 1400 forintért a korabeli viszonyok között polgári életszínvonalat képviselő sarokházat (Schantzgasse és Truckhenegasse találkozása, Nr. 122., később Nr. 242.) két szőlővel. A csatatér borzalmaitól megfáradt Thomaso Raspassani akaratlanul is egy belháború közepén találta magát, ahol nem a személyét kifogásolták, hanem egyértelműen elvekről és jogok gyakorlásáról volt szó. A magisztrátus szemében nem sokat számított az sem, hogy Raspassani egyezséget kötött a kapucinusokkal és tartományi rendfőnökük engedelmével továbbra is az ő szükségképpénységükben – amely korábban Tojgun pasa dzsámija volt –, majd templomukban teljesített szolgálatot. Az új vikárius ezen kívül reverzálisban vállalta azt is, hogy a kapucinusok rendjébe tartozó két káplán segítségével látja el hivatalát. A korábbi gyakorlathoz képest alig változott valami, de a helyzetet a magisztrátus jogai csorbításaként értelmezte. A Raspassani beiktatására meghívott tanácsosok és az érintett városrész lakosságát képviselő vízivárosi bíró meg is jelentek az ünnepélyes szertartáson és szóbeli tiltakozásukkal botrányt okoztak. A szóbeli tiltakozás nem használt, ezért a megfelelő helyekre írásban is eljuttatták sérelmeiket. A vízivárosi katolikus délszlávok külön tiltakozást küldtek a Kamarai Adminisztrációhoz és a bosnyák ferencesek visszahelyezéséhez kértek segítséget. A jezsuiták rektora Raspassani beiktatásával az esztergomi érsek jóindulatának biztosítása és a városi tanács rendreutasítása mellett mást is nyert, mivel ismét visszavághatott a magyar és a délszláv lakosság körében jóval nagyobb népszerűségnek örvendő bosnyák ferenceseknek (*Provincia Bosniae Argentinae*²⁷).²⁸ A magyarok által „dalmata barátoknak”²⁹ nevezett vízivárosi bosnyák ferencesek a századfordulóra budai rendházukat a bosnyák ferences kultúra egyik legfontosabb központjává fejlesztették, iskolájukban 1699-től neves filozófia- és teológiaprofesszorok tanítottak, majd

²⁷ A magyarul bányavidéki bosnyák rendtartománynak nevezett provincia 1517-ben önállósult, nevét az ezüsbányáiról híres Srebrenicáról (lat. Argentina) kapta. Tóth 2007, 260., 294.

²⁸ SCHOEN 1930, 31., BFL IV.1009.b. Gewöhr Protokoll – Wasserstadt 1696–1705. 4. köt. fol. 4., Zaiger über die Vöstung und Wasserstadt 1696. 5. köt. fol. 173v, Urbarium Wasserstadt 1696. 3. köt. fol. 4., IV.1009.c. 29. köt. Wasserstadt 1705–1731. fol. 25., IV. 1002.b. Berichtserstattung an Kameral Administration ratione deß P. Tomae Stattpfarrers in der Wasserstadt. 1702. jan. 12., IV.1002.uu. Protestschreiben an Paul Trefflinger. 1701. dec. 31., IV. 1002.uu. Protestatio catholicorum civium Budensium nationis Illiricae... 1702. jan. 2.

²⁹ BFL IV.1002.y. I. 2305. Bassány vagy Bazini Simon budai polgár végrendelete az egyetlen magyar nyelvű végakarat a vizsgált korszakban. A ferencesek közreműködésével készült.

az intézmény hamarosan studium generale rangot kapott.³⁰ A két rend vetélkedése régebbi időkre vezethető vissza. A török uralom alá tartozó területeken térítő jezsuiták legfőbb vetélytársaiknak a bosnyák ferenceseket tartották, akik – több okból is – náluk sikeresebben tevékenykedtek. A bosnyák ferenceseket a törökök saját alattvalóiknak tekintették, jól ismerték a török hivatalnokok gyengéit, szokásait, de a katolikus lakosság is nagyobb bizalommal fordult a bajban velük tartó, veszélyek között térítő ferences barátok iránt. A jezsuiták folyton beadványaikkal ostromolták a pápát, amelyekben a bosnyák ferencesek világi papokkal szemben alkalmazott erőszakos módszereiről, törökbarátságáról, tanulatlanságáról panaszkodtak, sőt, nemegyszer orgyilkosoknak nevezték őket.³¹ A helybéli jezsuiták és boszniai ferencesek viszonya Budán sem alakult sokkal harmonikusabban. Külön feszültséget okozott például, hogy a jezsuiták rektora plébánosi jogaira hivatkozva időnként nem engedte meg az elhunyt személy nyugalomra helyezését a kívánsága szerinti helyen, hanem az általuk lebonyolítandó drágább szertartás és az ugyancsak drágább sírhely megvásárlására kötelezte a családot.³² A jelek szerint a jezsuiták és a kapucinusok a vízivárosi hívek gondozását a visszafoglalás óta a nyelvi-leg kompetens bosnyák ferencesek segítségével látták el. A jezsuiták az új helyzetet a tanácshoz hasonlóan azzal indokolták, hogy a magyarul nem beszélő kapucinusok egyedül nem képesek ellátni a parochusi szerepkört, az új vikárius nyelvtudása azonban lehetővé tette a hívek „rác” (délszláv és magyar) nyelvű lelkigondozását, így a ferencesek közreműködésére nincsen szükség. A városi tanács hiába érvelt a Kamarai Adminisztrációnak, az érseknek és a jezsuitáknak azzal, hogy a katolikus „rácok” más egyháziakban nem bíznak meg, csak a közülük való bosnyák ferencesekben, ez nem változtatott Raspassani kinevezésén.³³

³⁰ A studium generale első professzorai a történettudomány, a hittudomány és a katolikus szellemű irodalom terén szereztek maguknak nevet, a budai főiskola nemcsak a rendtartomány első és legfontosabb oktatási központjává lépett elő, hanem máig „a horvát kultúra természetes alkotóműhelyeként” tartja számon a szakirodalom. Az intézmény korszakra vonatkozó részletes történetét lásd Hoško 2005. A bosnyák ferencesek korabeli templomáról, kápolnáiról, berendezéséről és kegytárgyairól részletesen lásd SZÉKELY 2005, 974–975.

³¹ TÓTH 2007, 259–261., 305–307.

³² BFL IV.1002. ff. 1. d. 1707. márc. 15.

³³ IV. 1002.b. Berichtserstattung an Kameral Administration ratione deß P. Tomae Stattpfarrers in der Wasserstadt. 1702. I. 12., IV. 1002.uu. Protestatio catholicorum civium Budensium nationis Illiricae... 1702. jan. 2., SCHOEN 1930, 31.

Egyház és város a 18. század elején

Buda városa részben az 1703-ban kitört Rákóczi-felkelés hatására még ugyanebben az évben elnyerte az áhított szabad királyi rangemelést, ez azonban nem jelentette automatikusan biztosított kiváltságainak azonnali érvénybe lépését. A Budai Kamarai Adminisztráció, a budai várparancsnok és az állami gépezet folyamatosan akadályozták a város ilyen irányú törekvéseit, így csak lassan, hosszú évek során szerezhette meg a privilégiumban megfogalmazott jogokat. Az első szabad polgármester- és tanácsosválasztásra például 1705-ben kerülhetett sor, a főkegyúri jog ügye pedig ennél jóval hosszabb ideig, lényegében 1773-ig elhúzódott. A kiváltságlevélben, ahogyan a többi szabad királyi városnak is, az uralkodó biztosította a plébánosállítás jogát. Paul Trefflinger budai jezsuita rektor a privilégium ezen pontja ellen Pest-Pilis-Solt vármegye 1704. szeptember 22-én Budán tartott közgyűlésén ünnepélyesen tiltakozott. Tette ezt annak ellenére, hogy a plébániák vállalása ellenkezett a jezsuita rend „alkotmányával”. A rendfőnök még 1701-ben, a budai plébánia átvételekor figyelmeztette Trefflingert, hogy tartsa be az előírásokat. Egy későbbi levélváltásban a budai rektor hangsúlyozta, hogy a plébániát maga a király és az érsekprímás bízta a rendre örök érvényű joggal, és kilátásba helyezte a Nagyboldogasszony-templom elvesztését, ha lemondanának a plébániáról.³⁴ A viták közben többször is felvetődött, hogy az esztergomi érsek és a jezsuiták abban az esetben engedélyezik a város plébánosválasztási jogának gyakorlását, ha a tanács képes saját plébániáról gondoskodni. A tanács többször megpróbált saját plébániát létesíteni, de ehhez hiába kérte a Várban található romos templomok egyikét-másikát – a Várban a katonai élelemtár melletti Szent Miklós-templomot szemelték ki, de szóba került a karmeliták egykori temploma és az egykori vízivárosi dzsámi épülete is.³⁵ Hosszas levélváltás után a Magyar Kamara 1698-ban a várpalota melletti egykori Szent Zsigmond-prépostság romjait jelölte ki a plébánia számára,³⁶ Putanics János prépost tanácsulési jegyzőkönyvben megörökölt beadványa azonban arról tanúskodik, hogy az épület még 1705-ben is teljesen romos volt. 1703 ősztől a városvezetés figyelmét elsősorban a kiváltságok érdekében folytatott csatározások, a hadi eseményekre való ké-

³⁴ SZILASI 2006, 195.

³⁵ BFL IV.1002.uu. 48. d. I. Lipót kiváltságlevele a budai jezsuitáknak (másolat). 1696. okt. 10., fol. 1–6., Buda város folyamodványa a Budai Kamarai Adminisztrációhoz. 1696. s. d., fol. 9–10., Udvari Kamara alelnöke Budához. 1698. nov. 15., fol. 11–12.

³⁶ NÉMETHY 1876, 153.

szülődés, majd a város blokádja, a menekültek elhelyezése és a tanácson belüli pártoskodás kötötték le, ezért a jezsuiták elleni harc és a plébánia ügye átmenetileg háttérbe szorult.

A magisztrátus, miután a falakon belül kudarcot vallott, inkább a falusi porfészeknek tartott külvárosban, Újlakon (Neustift) igyekezett kiváltságokban biztosított jogát érvényesíteni. A kedvező alkalom 1705-ben érkezett el, amikor a lakosság a háborús események miatt új gyülekezet alapítását szorgalmazta az újlaki városrészben. Az itteni lakosság korábban a Vízivárosba vagy Óbudára járt misére, de 1705 őszén a kurucok támadásától tartva a férfiak többsége vasárnap és ünnepnapokon is fegyveres őrszolgálatot teljesített, ezért nem mehetett el a templomba. A felkért vízivárosi ferencesek az első misét a lakosság kívánságára 1705. november 30-án celebrálták egy újlaki polgár egyházi célokra felajánlott lakóházában. A budai jezsuiták azonban ismét elérték Kollonich Lipót esztergomi érseknél, hogy őket támogassa az újlaki plébános kijelölésének ügyében, így Buda tanácsa meghátrálni kényszerült, a vízivárosi ferencesek pedig nem lehettek plébánosok.³⁷

Mint láttuk, Raspassani beilleszkedését a jezsuiták támogatása nem segítette elő, sőt, hamarosan saját jogán is kivívta a magisztrátus és a német polgárság ellenszenvét nem kielégítő német nyelvismerete miatt. 1706-ban „Thomaso atya” jelentette fel a magisztrátusnál az egyik legtekintélyesebb vízivárosi polgár, a korábbi bíró nejét, aki durva sértéseket vágott a fejéhez és mindenki előtt megszégyenítette német nyelvtudása hiányosságainak hangoztatásával. Az ügy súlyát bizonyítja, hogy a polgárárszont a nyilvános megkövetésen és pénzbírságon kívül néhány napra áristomba zárták.³⁸ A tanácsosok 1708-ban a városban történt legfontosabb eseményekről az országgyűlési követeknek küldött tudósításokban külön kitértek Raspassani viselt dolgaira. Legnagyobb bűnének azt tekintették, hogy a tanácsosok nyílt németesítési szándékával ellentétben, amelyben fontos szerepet szántak az egyháznak, leginkább rácul, vagyis magyarul és talán horvátul prédikált a híveknek. Magyarbarátsága miatt az adott körülmények között nem túl hízelgő „magyar plébános” elnevezéssel illették. A magyarok (polgárok és szavazásra nem jogosult városlakók) az első szabad választásokon alulmaradt polgármester-jelöltet, Franz Ignaz Bösingert támogatták. A botrányos körülmények között lezajlott tisztújí-

³⁷ BFL IV.1007.c. 1. d. Beschreibung. A tanácsulési jegyzőkönyvek csak az óbudai „Joannes atyáról” beszélnek. Cini (Cyni) János 1711-ben távozott Újlakról. IV.1002.uu. 48. d. A város az újlaki plébános ügyében a primáshoz fordul. 1711. ápr. 15., fol. 38.

³⁸ GÉRA 2009, 169.

tás, a vesztes fél ellen indított vizsgálatok és perek, a bebörtönzése, illetve az ő és hívei titkos szervezkedései, az általuk megfogalmazott hatósági beadványok nem használtak a magyarok és délszlávok, illetve a németek viszonyának. A lemondatot polgármester és hívei megerősítették a szabad királyi városi kiváltságlevéllel kapcsolatos félelmeket, amelyek éppen a magyarok kirekesztéséről szóltak. A mendemonda szerint a kiváltságok szabad kezet adtak a győztes magisztrátusnak, akik megfogadták: a belső tanácsosok közé nem fogadnak be magyart. Ez a félelem még évekkel a bukott polgármester halála után is foglalkoztatta a helyi magyarok közösségét. Az érintett belső tanácsosok nem túl meggyőzően tagadták ugyan a vádat, de a tények ellenük szóltak és szólnak. Elég csupán arra gondolni, mennyire ellenezték később a magyarok külön szószólójának tervét.³⁹ A magyarokkal mint potenciális kémekkel szembeni bizalmatlanság semmiképpen nem tekinthető alaptalannak. A Habsburgok ellenében fejedelemmé választott II. Rákóczi Ferenc levéltárában az utókorra maradt egy magyar nyelvű utasítás arról, miről kell a Pestre beszivárgó kémeknek pontos információkat gyűjteniük. A két várost elválasztó Duna medrének mélysége, a partvonal sajátosságai, a folyón lévő őrzőkerítés kérdése arra utal, hogy az átkelés lehetőségeit is fontolgatták.⁴⁰ Ismert olyan levél is, amelynek írója Buda bevételével kapcsolatos tervét kívánja közölni az egyik kuruc generálissal. A terv kitalálója békés úton, csellel kívánta visszaszerezni a magyarok számára fontos Budát, és a kivitelezésben a helyi magyaroknak szánta a főszerepet.⁴¹ Pesten és Budán mindig akadt néhány helyi lakos, akik informálták a kurucokat a császári csapatok mozgásáról, esetleges készülődéséről, a hadifoglyok átszállításáról, de németül jól beszélő magyar kémeket is fogtak.⁴² A magyarokkal szemben táplált gyanakvás a szabadságharcot követő években sem szűnt meg végleg. A török szultán elleni háborúra készülő uralkodó 1712 decemberében felhívást küldött a budai tanácshoz, melyben fokozatos óvatosságra és a gyanús személyek, az erődítményrendszert kifigyelni érkező török alattvalók kiszűrésére figyelmeztetett. Az esetleges török kémek könnyebb azonosítására szolgáló útmutató hangsúlyozta, hogy a kérdéses személyek egyik fő ismertetője a jó magyar nyelvismeret, a balkáni vagy akár magyar viselet.⁴³

³⁹ GÉRA 2009, Jk. 342. sz., BFL IV.1002.j. 15. d. 1719. ápr. 24., IV.1002.ff. 1. d. 1708. márc. 29.

⁴⁰ MNL OL G 16. I.2.d. 2. d. Nr. 261. Pestre küldött kém instrukciója 1705, fol. 564–565.

⁴¹ BÁNKÚTI 1996, 476–477.

⁴² HL E 1705/7., BÁNKÚTI 1996, 630–631., 670., 717.

⁴³ BFL IV.1002.j. 10. d. 1713. febr. 10.

A városi tanács nem érezte elegendő érvnek Raspassani eltávolításához a nem megfelelő német nyelvtudását és a magyarbarátságát, ezért a papi hivatásra való alkalmasságát kérdőjelezték meg. A rágalom szerint annyi időt töltött a fogadókban, mintha nem lett volna saját háza. A mulatozások és az italozás miatt elhanyagolta kötelességeit, például nem látogatta meg a betegeket, a haldoklókhöz a templomszolgát küldte. A városatyák vikáriusuk ellen az esztergomi érseknél is panaszt tettek, aki a vádakat megalapozatlannak találta és elutasította.⁴⁴ A magisztrátus nem riadt vissza semmitől, ha egy számukra kellemetlen személy lejáratásáról volt szó. A már említett, magyarokkal rokonszenvező bukott polgármestert például sikkasztás, rágalmazás, lopás miatt fogták perbe, de volt valomásuk egy leánytól, aki nemi erőszakról és magzatelhajtásról, valamint jogtalan fogvatartásáról beszélt. Ha a tanácsosoknak tudomásuk lett volna Raspassani balkáni gyökereiről, azt a lejáratásában egészen biztosan felhasználták volna. A városvezetést uraló németek a rác szót szűkebb és tágabb értelemben is használták: szűkebb értelemben az ortodox vallásúakat nyelvre való tekintet nélkül, a katolikus délszlávokat és egyéb balkáni népeket, örmény katolikusokat értették alatta; tágabb értelemben a nem németül beszélőket, vagyis a magyarokat is közéjük sorolták. A „rác” kifejezés egyben a városi hierarchiában elfoglalt kedvezőtlen helyzetre is utalt – az ortodoxokról írják több alkalommal is *„für uns so hässliche Raizen”*, a katolikus rácokról pedig *„die katholische Raizen, die für uns nicht so lieb”*. Ezzel szemben már maga az itáliai származás magasabb társadalmi megbecsülést biztosított viselőjének: a város leggazdagabb kereskedő polgárai, császári hivatalnokok, császári építőmesterek, mérnökök tartoztak ebbe a körbe, akik bekerültek a magisztrátusba, sőt, polgármestert, majd polgármester-jelöltet adtak a városnak. Az itáliai eredetű családok igyekeztek egymás szomszédságában házat, telket vásárolni. Raspassani első budai házával egy ilyen kis itáliai lakóközösséghez csatlakozott, amikor a gazdag kereskedő Pistoli testvérek szomszédságában vásárolt házat. Az itáliai közösséggel szoros kapcsolatban álló, olaszul író és beszélő vikárius olyan jól beilleszkedett, hogy származásában senki nem kételkedett. Városszerte „don Thomaso”-ként ismerték, sőt, a hivatalos dokumentumokban is általában ezen a néven szerepeltették. Az önvédelmi okokat szolgáló szándékos megtévesztést legfeljebb csak valószínűsíthetjük, de

⁴⁴ NÉMETHY 1876, 157., BFL IV.1002.uu. 48. d. Buda város folyamodványa a Budai Kamarai Adminisztrációhoz. 1696. s. d., fol. 9–10. A jezsuita rektor beiktatja Raspassani vízivárosi helyettest. 1701. dec. 31., fol. 29–30., IV.1002.ff. 1. d. 1708. márc. 29., ápr. 19.

a források alapján szabadságharcos múltja homályban maradt. A városi tanácsosok többször is értetlenségüket fejezték ki amiatt, hogy a jezsuiták és az esztergomi érsek miért támogatja annyira ezt az ismeretlen, de láthatóan jó módú papot.⁴⁵ A vízivárosi vikárius hallgatásának oka inkább egyfajta önvédelem lehetett, mint szándékos megtévesztés. Buda nem esett olyan messze az Oszmán Birodalom határaitól, a népes rác kolónia kereskedő tagjai napi kapcsolatban álltak a török alattvalókkal, Raspasani bármikor szemben találhatta volna magát egy merénylővel. A visszafoglalást követően egyébként még több évtizedig tartotta magát az a vélekedés, hogy a törökök újra támadni fognak. Az 1710-es évek derekán, az újabb törökellenes hadjáratok idején újabb óvintézkedéseket vezettek be, felettesei felhívták a budai várparancsnok figyelmét a beszivárgó kémekre. 1717-ben például az a hír kapott szárnyra, hogy az országba török gyújtogatóktól érkeztek, akik a városok felgyújtásával állnak majd bosszút kiűzésükért. A hírt például Esztergom városa olyannyira komolyan vette, hogy éjszakára minden házba őrséget rendelt. 1722–1723 táján Bács vármegyében lepleztek le egy állítólagos török alattvalókból álló gyújtogató különítményt, melynek tagjai Zombort, Kecskemétet, Szegedet, Komáromot, Temesvárt és Budát tervezték volna lángokba borítani. Az 1723 húsvétján bekövetkezett nagy budai tűzvészsel kapcsolatban elsőként ismét a kiűzésük vagy Rákóczi veresége miatt bosszút forraló török gyújtogatókat sejtették a háttérben a kortársak, akik időről időre az ország több pontján látni vélték a feltételezett tetteseket.⁴⁶

A magisztrátus az 1708-as kudarc után belenyugodott a megváltoztathatatlanba és megbékélt Raspassanival. Egyébként is más, súlyosabb problémák adódtak. 1709-ben kísérelték meg ismét gyakorolni a tanácsosok a kegyúri jogot, amikor is a bárói családban született Franciscus Godefridus Fürstenbusch kaposfői prépostot és pécsi általános helynököt nevezték ki budai törvényes plébánosnak (*verus et legitimus plebanus*). A városatyák választása nem véletlenül esett a prépostra: ennek testvére, a Magyar Kamara alkalmazásában álló Fürstenbusch báró ekkoriban nagyobb összegeket kölcsönözött Budának és különféle megbízásokat vállalt a kiváltságokkal kapcsolatban.⁴⁷ Az új jelölt befolyásos családja és kapcsolatai sem bizo-

⁴⁵ A magukat albánnak vallók körében ma is gyakoriak az olaszos hangzású családnevek.

⁴⁶ HANSKARL 1938, 51., BFL IV.1002.a. 1723., IV.1002.uu. A Nr. 162. A tűzvész eseményeinek és következményeinek részletes feldolgozását, ill. a Magyarországra küldött feltételezett török gyújtogatók ügyét lásd SIMON 2011, 460–461., TÓTH K. 2004. Jk. 265. sz.

⁴⁷ BFL IV.1002.uu. 48. d. A város plébánosának bemutatása. 1709. ápr. 6., fol. 35–37. Az új plébánost fivére, Rüdiger Gosswin von Fürstenbusch báró ajánlotta a tanács figyelmé-

nyultak azonban elég erőseknek ahhoz, hogy a jezsuiták ellenében az esztergomi érsek a város jelöltjét fogadja el. A magisztrátus kegyúri joga érdekében folytatott küzdelme tovább folytatódott, bár 1710-től a tanácsosok figyelmét a pestis jegyében eltelt évek, a zárlatok, a háború és a pestis miatt kialakult gazdasági válság, a város eladósodása, a különféle belső pártoskodások, illetve a katonasággal kialakult konfliktusok vonták el megint közel egy fél évtizedre.

Raspassani üldöztetése 1711-ben érhetett véget az itáliai eredetű, tekintélyes hivatalnokcsaládból származó Franz Vanossi (Vanossa, a szakirodalomban gyakran Vánossy Ferenc) szindikusi kinevezésével. Ettől kezdve a vízivárosi vikárius a város második emberének védelmét élvezte. Mély barátságukról tanúskodik, hogy egymást kölcsönösen testvérnek és atyafinak (*meus compater, mein Gevätter*) nevezték. Ez semmiképpen nem tekinthető üres formulának, mivel a korszakban hasonlóra nem akad példa. A külső szemlélők ismét meggyőződhetek arról, hogy „don Thomaso” az itáliai közösség megbecsült tagja. E barátság mindkét fél számára előnyöket biztosított: Raspassani elnyerte a magisztrátus kegyét és békében élhetett, amit szokatlan kiállítású és tartalmú végrendeletével viszonzott. A súlyos beteg Raspassani halála előtt végakarata végrehajtójává Vanossit tette meg. A „jó atya” (*der gute Pater*) példátlan módon magánvégrendeletet készíttetett a betegágyánál megjelent szindikussal, tanúnak pedig a polgármestert, illetve a tanácshoz közel álló tekintélyes vízivárosi polgárokat – akik közül három hamarosan belső tanácsos lett – kérte fel, végakarata őrzésével pedig a várost bízta meg. A polgármester és a szindikus az ügy precedensértékére tekintettel még azt is megengedte, hogy a vikárius kívánságára a dokumentum latin nyelven készüljön, annak ellenére, hogy a tanúk mind németajkúak voltak. Raspassani a halálos ágyán fekvé úgy cselekedett, mintha a város iktatta volna hivatalba és nem a jezsuiták. A város iránti jóindulatát jelzi, hogy végrendeletében vagyona jelentős részét az annyira vágyott saját városi plébániatemplom (*ecclesia ordina[ria]*) létesítésére áldozta. Egyik háza és szőlője mellett ingóságai jelentős részét is a városnak adományozta. A létrehozott alapítványért cserében csak annyit kért, hogy az épületet Szent Anna tiszteletére szenteljék fel. Hivatali utódjának javára 2:4-4:8 fertály nagyságú szőlőt hagyott a Gellért-hegyen, és arra kérte, hogy a lelki üdvéért mondjon érte évi

---

be. Fürstenbusch báró korábban az Udvari Kamara titkára, időnként elnöklete alatt folytatták le a Neoacquistica Commissio üléseit. IV.1002.k. 4. d. 1709. febr. 23., nov. 24., dec. 24., Soós 2008, 23.

12 szentmisét. A szőlő műveltetését a városra bízta, de megengedte akár az eladást is.⁴⁸ Ilyen nagylelkű gesztust Buda városának előtte egyházi személy még nem tett. A vízivárosi vikárius magánvagyonát a szokásnak megfelelően eloszthatta volna kizárólag a helyi egyházak és a vér szerinti rokonai között, kegyességét jól bizonyította volna egy magánkápolna vagy köztéri kegyszobor létesítése, esetleg támogathatta volna a kórházat és a szegényházat. Tudatosan cselekedhetett a város javára, mivel a városi tanács és a jezsuiták vitája az ország nagy nyilvánossága előtt változó intenzitással folytatódott. A vitás felek között az esztergomi érsek közvetített, de a városi tanács különböző egyházi méltóságokhoz (váci püspök, egri püspök stb.) is segítségért fordult, majd 1714-ben Buda országgyűlési követi kilenc pontba foglalt tiltakozó nyilatkozatot terjesztettek elő Pozsonyban a jezsuitáknak adományozott örökös plébánosi jog ellen.⁴⁹ 1716-ban a tárgyalások és a szerződéstervezetek kidolgozása ismét megakadt. A kérdés eldöntésében Thomaso Raspassani 1718-as halála és végrendelete újabb, a városi magisztrátus számára kedvező fordulatot hozott, és jelentősen hozzájárult az első, viszonylag elfogadható együttműködési szerződés megszületéséhez 1723-ban.⁵⁰ A tanács elfogadta, hogy a vízivárosi plébánost ezután a jezsuiták rektora jelöli ki, de kikötötték, hogy csak a saját rendjébe tartozó atyát nevezhet ki. A rektor cserébe megígérte, ha a plébániát valamiért fel kellene adniuk, akkor a kegyúri jog a városra száll. A plébánosállítás kivételével minden kegyúri jogot a magisztrátus kapott meg a nevezett városrészben, a három külvárosban pedig a városi tanács megkapott minden kegyúri jogot. A szerződést az esztergomi érsek jóváhagyta, az uralkodó tanácsadói azonban nem találták megfelelőnek, így nem lépett érvénybe.⁵¹

Raspassani végrendeletét a jezsuiták kifejezetten sérelmesnek érezték, mivel az a tudtuk nélkül készült. Ezt az sem enyhítette, hogy a végrendelet másik végrehajtója a jezsuiták rektora lett. Sérthette őket az is, hogy a kapucinusokra – kriptájukban helyezték Raspassanit végső nyugalomra

⁴⁸ BFL IV.1002.y. I. 2122. Testament von Thoma Raspasani, IV.1002.uu. Antonius Wagegg SJ rektor Buda városához. 1718. nov. 24., Esztergomi érsek Buda városához. 1718. aug. 5.

⁴⁹ BFL IV.1002.uu. 48. d. Johann Bartholowitz ferences szerzetes, gvárdián Buda városához. 1713. máj. 15., fol. 49–50., Esztergomi érsek Schlereth ab Halmhoz. 1713. máj. 12., fol. 48., Esztergomi érsek Buda városához. 1713. jún. 2., fol. 55–56., Schlereth ab Halm Buda városához. 1714. jún. 22., fol. 69–70., IV.1002.z. A 864. Beszámoló az újlaki bíróválasztásról (1713), IV.1002.uu. 48. d. Buda városa az esztergomi érsekhez. 1714. máj. (napi kelet nélkül), fol. 63–68.

⁵⁰ BFL IV.1002.uu. 48. d. Esztergomi érsek Buda városához. 1716. okt. 23., fol. 73–74.

⁵¹ NÉMETHY 1976, 34., BFL IV.1002.uu. Vortrag-Aufsatz. 1722. júl. 3.

– 200 forintot hagyományozott, a bosnyák ferencesekre 150 forintot, a jezsuitákra azonban csak 100 forintot. A város nem juthatott hozzá hamar a Raspassani-féle örökséghez, mivel a jezsuiták szabálytalanságokra hivatkozva megtámadták a végrendeletet. Az esztergomi érsek a jezsuitáknak adott igazat és ő is hangsúlyozta, hogy a végrendelet több ponton is ellentmond a magyarországi jogszokásoknak, ráadásul Raspassaninak nem volt joga valódi plébánosként viselkedni. A tanácsnak be kellett bizonyítania, hogy a részükre felajánlott vagyont az elhunyt vikárius nem hivatali minőségében, hanem magánszemélyként szerezte.⁵² Raspassani Székesfehérvári-hegyen lévő nagy szőlőjét (12 fertály) egy kisebb polgárház áráért, 660 forintért adta el a város.⁵³

Raspassani budai öröksége

Raspassani nem egyedül telepedett le Budán, hanem vele érkezett a városba nővére, Katharina és családja is. A jelek szerint azonban rajtuk kívül más albánok is laktak a városban, de felderítésük nevük gyakran szlávos vagy idegenes hangzása miatt eltorzított alakjából nagy nehézségekbe ütközik. Az azonosítást azonban a „rácós” név mellett az is segíti, ha a keresést elsősorban azokra a személyekre szűkítjük, akik kapcsolati hálójukat és lakhelyüket tekintve feltűnően elkülönültek a városi hierarchiában lentebb sorolt katolikus rácoktól. Ezzel a módszerrel egyetlen, vélhetően albán születésű személy maradt közülük, mégpedig a polgárjogot szerzett kereskedő, Johann Georg Metokovics. A helyi katolikus délszlávokkal nem tartott fenn kapcsolatot, helyettük az itáliai kereskedőcsaládokat tűntette ki figyelmével, olyannyira, hogy a gazdag, de csőd felé tartó „budai Krózus”, Jakob (Jacobo) Cetto halála után feleségül vette annak özvegyét, majd az ifjabb Jakob Cetto nagykorúságának idejére rendbe hozta a család üzleti ügyeit. Nem lehetett véletlen az sem, hogy Raspassani halála (1718) után a Cetto-család, vagyis a vagyonkezelő Metokovics vásárolta meg a vikárius egyik vízivárosi házát.⁵⁴

⁵² IV.1002.uu. Antonius Wagegg SJ rektor Buda városához. 1718. nov. 24., Esztergomi érsek Buda városához. 1718. júl. 15., 1718. aug. 5., IV.1002.a. 16. köt. 1718. szept. 1., fol. 300–300v.

⁵³ BFL IV.1007.c. Kirchenrechnungen (Wasserstadt) 1719–1744. 1720/Nr. 19., p. 1–4.

⁵⁴ Metokovics feleségének unokája, Anton Cetto a század közepén Buda polgármestere lett. BFL IV.1002.y. I. 2122., 2143., IV.1002.z. A Nr. 141.

Az utókorra hagyományozódott közigazgatási iratok nem adnak lehetőséget Thomaso Raspassani személyének közelebbi megismerésére. Életkörülményei azonban jól rekonstruálhatók. Mint szóba került, 1696-ban vagyonos emberként érkezett Budára. Első lakóházát és az ehhez tartozó két szőlőt 1710-ben megözvegyült leánytestvérének – ekkor Petrus Vlassich (Wlaschich, Lashitz) feleségének – és unokaöccsének, Antonnak (Antonius) ajándékozta. Halála idején Raspassaninak két vízivárosi háza volt, amelyek közül a Metokovics-Cetto család az egyiket jelentős összegért (5150 forint) vette meg. A vételár alapján kőből épült, nagy, színvonalas kivitelű épületre gondolhatunk. A Budához közeli Hamzsabégen malmot üzemeltetett. Ez a végrendeletben nem szerepel, feltehetően még életében a testvérének adta. A végrendeletben nővére kapta a lakóházát, a kisebb (2,5 fertály) Gellért-hegyi szőlőt, hat staneából (ezüsttel elegyített ólom) készült pecsenyés tálat,⁵⁵ valamint egy ágyat. A három lovat és a kocsit az unokaöccse örökölte. A helyi rendházak között szétosztott közel 500 forint készpénzvagyona ugyancsak tehető személyre vall, ahogyan a szolgálójának adott 50 forint is. Bár nem minden ingóságát vették fel a leltárba, mégis a városi plébánia céljaira felajánlott lista alapján megállapíthatjuk, hogy Raspassani lakása, környezete semmivel nem maradt el a legvagyonosabb, gyakran nemes vagy nemesített polgárokétól. A városokban, a család létszámától függetlenül, két-három szobánál többet a gazdagok sem használtak. A városi elithez tartozó családok otthonait inkább a berendezési tárgyak jellege és minősége különböztette meg a szerényebb körülmények között élőktől. A házigazda társadalmi hovatartozását, kifinomultságát tükrözték az olyan státusszimbólumnak tekintett tárgyak, mint a falióra, a bőr karosszékek – Raspassaninál kilenc darab (!) –, a különféle kisebb asztalkák, az aranyozott vagy nemes fából készült keretbe beillesztett festmények (a vallásos képeken kívül külön érdekesség a tíz tájkép, ami a korszakban a sok karosszékhez hasonlóan egyedülálló), a kávéskanna, az asztalra való perzsaszőnyeg, az ezüstnyelű evőeszközök. A legfigyelemreméltóbb azonban az elhunyt vikárius után maradt evőeszközök és étkészletek nagy száma, mely legfeljebb a fogadókban felvett leltárakhoz mérhető. A három és fél tucat tányér és a különböző méretű, elsősorban húsételek tálalására, fogyasztására használt kisebb-nagyobb tálak arra utalnak, hogy Raspassani gyakran látott vendégül nagyobb társaságot. Egyébként az albánok körében a lakomákra

⁵⁵ Scutella, vagyis alacsony peremű tál, általában pecsenyelével vagy mártással leöntött húst tálaltak benne.

meghívottak létszáma a házigazda társadalomban elfoglalt helyéről árulkodott. Az egyéb értékes fémanyagból készült eszközök (például tésztareszelő, serpenyőhöz való kanál, mérlegek, két tortaaltát) hasonlóképpen bizonyítják, hogy a vikárius konyhájából kikerülő ételek kifinomultság tekintetében megfeleltek az elit ízlésvilágának. A kamrájában talált kávé mennyisége és a korabeli viszonylatban eddig példátlan módon tea feltüntetése a leltárban hasonlóképpen magas életszínvonalról tanúskodik.⁵⁶

A felajánlott Raspassani-féle ingatlan és ingó vagyon értékesítéséből létrehozott alapítvány 1724-ben lehetővé tette a kitűzött cél megvalósítását. A magisztrátus az alapítvány összegéből ki tudta fizetni a városrész forgalmas, központi vásártere mellett álló egyemeletes nagy fogadóépület („zum Anker”) vételárának több mint háromnegyed részét. A Szent Anna tiszteletére szentelt kis kápolnát (befogadóképessége kb. 50 fő) a földszinten alakították ki, a plébániát és a lakóhelyiségeket az emeleten rendezték be, az épület egyik végében pedig kis harangtornyot építettek. A kápolna kialakítását és kinézetét inkább a célszerűség, mint a művészi igény jellemezte. A városrész lakosai és magisztrátusa nagy örömmel vették birtokba az annyira vágyott létesítményt, amelyet végre a sajátjuknak érezhettek. A tanács kérésére az első plébános és egy, majd két káplánja a jezsuiták rendjéből került ki. Alig telt el egy évtized, a népszerű kápolna és a plébánia szűkössé vált, megindultak a tárgyalások a szomszédos telek megvásárlásáról és nagyobb templom építéséről. Az új, ma is álló Szent Anna-templom alapkövét elsősorban a város anyagi gondjai miatt 1740-ben tették le, hat évvel később adták át a szentélyt. A templom teljes épülete 1761-re készült el, de a külső-belső szépítgetés még a következő évtizedre is átnyúlt. A Thoma Raspassani kívánságára Szent Annáról elnevezett templom ma is meghatározó eleme a főváros látképének, amely évszázadok óta őrzi a Koszovóból ideszármazott, kalandos sorsú városi jótevő emlékét. Az alapítóhoz hasonlóan a templom túlélte egy földrengést, forradalmakat és két világháborút. Végül még a metróépítést is, amelynek majdnem áldozatául esett az 1950-es években.⁵⁷

⁵⁶ BFL IV.1002.y. I. 2122., 2143., IV.1009.c. 29. köt. fol. 25., IV.1002.z. A Nr. 141., IV.1002.uu. Beschreibung deren Mobilien... 1723. okt. 10.

⁵⁷ BFL IV.1007.c. 1725. márc. 14., SCHOEN 1930, 36–41., HORLER 1955, 604–614.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

BFL	Budapest Főváros Levéltára (Budapest)
IV.1002.a	Buda Város Tanácsának iratai, Tanácsülési jegyzőkönyvek
IV.1002.b.	Buda Város Tanácsának iratai, A Budai Kamarai Inspektorátus, illetve Adminisztráció rendeletei (1703–1705)
IV.1002.j.	Buda Város Tanácsának iratai, Tanácsi levelezések
IV.1002.k.	Buda Város Tanácsának iratai, Ágensz levelezés
IV.1002.ff.	Buda Város Tanácsának iratai, Országgyűlési iratok
IV.1002.uu	Buda Város Tanácsának iratai, Vegyes iratok
IV.1002.y	Buda Város Tanácsának iratai, Végrendeletek
IV.1002.z	Buda Város Tanácsának iratai, Hagyatéki leltárak
IV.1005.a	Buda Város Adóhivatalának iratai, Porció kivétel
IV.1007.c	Buda Város Tanácsának iratai, Templomi számadások
IV.1009.a	Buda Város Telekhivatalának iratai, Teleköszeírások
IV.1009.b	Buda Város Telekhivatalának iratai, A Budai Kamarai Adminisztrációtól átvett telekkönyvek
IV.1009.c	Buda Város Telekhivatalának iratai, Teleklevelek jegyzőkönyvei
IV.1019.b	Budai történeti értékű iratok gyűjteménye
HL VII.202.	Hadtörténelmi Levéltár, A Rákóczi-szabadságharc iratai (1703–1711)
MNL OL	
G 16 I.2.d.	II. Rákóczi Ferenc fejedelem levéltára, Munkáson maradt rész. Katonai iratok

Kiadott források és szakirodalom

- BÁNKÚTI 1996 *Pest-Pilis-Solt vármegye a Rákóczi-korban*. 1. köt. Közreadja: BÁNKÚTI Imre. Budapest, 1996 (Elő-munkálatok Pest megye monográfiájához 2.).
- BÉL 1986 BÉL Mátyás: *Buda visszavívásáról*. Megjelent Buda ostromának 300. évfordulójára. Ford. DÉRI Balázs. Budapest, 1986.
- BLAZOVICH 2006 BLAZOVICH László: A budai jogkönyv és a magyarországi jogkönyvek. *Urbs. Magyar Várostarténeti Évkönyv* 1(2006), 73–83.
- Buda visszafoglalása *Buda visszafoglalásának emlékezete 1686*. Szerk. SZAKÁLY Ferenc. Budapest, 1986.
- Des Grafen Veterani *Des Grafen Veterani, kaiserlichen Feldmarschalls Feldzuege in Ungarn und den angränzenden Provinzen vom Jahr 1683 bis 1694*. Dresden, 1788.
- FORCADE–NIVET 2008 *Les réfugiés en Europe du XVIe au XXe siècles. Actes du colloque du centre d'histoire des sociétés, des sciences et des conflits de l'Université de Picardie Jules Verne tenu à Amiens les 23 et 24 mars 2007*. Sous la dir. de Olivier FORCADE, Philippe NIVET. Paris, 2008 (Collection culture, médias).
- GÉRA 2009 GÉRA Eleonóra Erzsébet: *Buda város tanácsülési jegyzőkönyveinek regesztái 1704–1707*. Budapest, 2009.
- GÖNCZI 2006 GÖNCZI Katalin: Kiváltságlevél és városi szabadság. A szabad királyi városi státusz jogi és társadalomtörténeti tartalma a „hosszú középkorban”. *Urbs. Magyar Várostarténeti Évkönyv* 1(2006), 63–72.
- G. GYÖRFFY 1991 G. GYÖRFFY Katalin: *Kultúra és életforma a XVIII. századi Magyarországon (Idegen utazók megfigyelései)*. Budapest, 1991 (Művészettörténeti füzetek 20.).
- HANSKARL 1938 HANSKARL Erzsébet: *Budai, óbudai és pesti hírek a „Wienerisches Diarium” első ötven évfolyamában (1703–1752)*. Budapest, 1938.

- HORLER 1955 HORLER Miklós [et al.]: *Budapest műemlékei*. 1. köt. Szerk. POGÁNY Frigyes. Budapest, 1955 (Magyarország műemléki topográfiája 4.).
- HOŠKO 2005 Emanuel Hoško: A Bosna Argentina provincia studium generaléjának elődei. In: *A ferences lelkiesség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára*. Szerk. ŐZE Sándor, MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert. Piliscsaba–Budapest, 2005 (Művelődéstörténeti Műhely. Rendtörténeti konferenciák I.), 2. köt., 573–580.
- ISENI 2008 Bashkim ISENI: *La question nationale en Europe du Sud-Est: genèse, émergence et développement de l'identité nationale albanaise au Kosovo et en Macédoine*. Bern–New York, 2008.
- KENYERES 2006 KENYERES István: Buda és Pest útja az 1703. évi kiváltságlevelekig. *Urbs. Magyar Vároستörténeti Évkönyv* 1(2006), 159–201.
- KOVÁCS 1941 KOVÁCS Lajos: A Kamarai Adminisztráció és a budai polgárok 1694. évi viszálya. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 8(1941), 3–23.
- MALCOLM 1998 Noel MALCOLM: *Kosovo: a Short History*. New York, 1998.
- NÉMETHY 1876 NÉMETHY Lajos: *Nagyboldogasszonyról nevezett budapestvári főtemplom története*. 2. kiad. Esztergom, 1876.
- SCHMALL 1899 SCHMALL Lajos: *Adalékok Budapest székes főváros történetéhez*. 1–2. köt. Budapest, 1899.
- SCHOEN 1930 SCHOEN Arnold: *A budai Szent Anna-templom*. Budapest, 1930.
- SIMON 2011 SIMON Katalin: Az 1723-as budai tűzvész. *Fons* 18(2011), 457–554.
- Soós 2008 Soós István: Pest-Pilis-Solt vármegye és a Neoaquistica Commissio (1696–1703). In: *Tanulmányok Pest megye monográfiájához*. 2. köt. Szerk. Soós István. Budapest, 2008 (Előmunkálatok Pest megye monográfiájához 5.), 17–51.
- SZÉKELY 2005 SZÉKELY Zoltán: A buda-vízivárosi Szent Ferenc sebei-templom képprogramja. In: *A ferences lelkiesség hatása az újkori Közép-Európa*

- történetére és kultúrájára. Szerk. ÓZE Sándor, MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert. Piliscsaba–Budapest, 2005 (Művelődéstörténeti Műhely. Rendtörténeti konferenciák I.), 2. köt., 974–990.
- SZILASI 2006 SzILASI László: Jezsuiták plébániai munkában Magyarországon a XVI–XVIII. században. In: *A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig*. Szerk. SZILÁGYI Csaba. Piliscsaba, 2006 (Rendtörténeti konferenciák 2.), 190–199.
- TÓTH 2007 TÓTH István György: *Misszionáriusok a kora újkori Magyarországon*. Budapest, 2007.
- TÓTH K. 2004 TÓTH Krisztina: *Esztergom szabad királyi város jegyzőkönyveinek regesztái 1716–1718*. Esztergom, 2004.
- VESELINOVIC 1956 Rajko L. VESELINOVIC: *Toma Raspasanović (Raspasani) i njegov rad za austro-turskog rata krajem XVII veka: rasprava iz kulturne i vojno-političke istorije*. Novi Sad, 1956.
- WORTLEY MONTAGU 2006 Mary WORTLEY MONTAGU: *Briefe aus dem Orient. Frauenleben im 18. Jahrhundert*. Hrsg. von Irmela KÖRNER. Wien, 2006.
- ZOLTÁN 1963 ZOLTÁN József: *A barokk Pest-Buda élete*. Budapest, 1963.

Die Enthüllung von Don Thomaso Raspassani, dem „ungarischen” Vikar von Wasserstadt Ofen (Buda)

Der katholische Priester der Wasserstadt namens don Thomaso Raspassani war am Anfang des 18. Jahrhunderts allgemein bekannt in Ofen, obwohl die Beurteilung seiner Rolle und Persönlichkeit ein breites Spektrum an Gefühlen auslöste: der Stadtmagistrat und die deutsche Bevölkerung arbeiteten lange auf seine Vertreibung hin, er wurde von den, in die Minderheit geratenen Ungarn vergöttert, nach seinem Tod wurde er plötzlich aus einstigem Symbol der „jesuitischen Unterdrückung” zum Vertreter der städtischen Freiheiten. Raspassanis Andenken ist auch heute noch an einem frequentierten Platz der Hauptstadt (dem heutigen Batthyány Platz) bewahrt, ein enormes Gebäude im Barockstil unweit des Donauufers, die auf seinen Wunsch nach der heiligen Anna genannte Kirche. Es wurden noch keine Biographien oder separate Studien über ihn in Ungarn geschrieben, aber er zählte zu den unentbehrlichen Personen in den Studien über das Patronatsrecht der Stadt, das religiöse Leben und über die Geschichte der St.-Anna-Kirche. Die Jahre, die er in Kosovo verbrachte und seine Abstammung waren jedoch bisher in Schleier gehüllt. Seine Zeitgenossen und Historiker – einschließlich mir selbst – akzeptierten Raspassanis Behauptung und die Meinungen seiner Zeitgenossen, so wurde die italienische Herkunft seiner Familie nicht infrage gestellt. Den ungarischen Forschern waren Raspassanis Tätigkeit in Kosovo, seine führende Rolle in dem antiosmanischen Aufstand in seinem Heimatland bis an die jüngste Vergangenheit unbekannt. Sogar seine Beteiligung an dem antitürkischen ungarischen Rückeroberungskrieg war den Stadt- und Kirchenhistorikern ebenfalls unbekannt. Das ist besonders merkwürdig, da eine wichtige Quelle zur Analyse der Niederlage des habsburgischen Heeres unter Graf Veterani bei Lugosch ein in deutscher Übersetzung im Jahre 1788 im Druck erschienener Brief aus Raspassanis Feder war. Sogar die Historiker, die die frühe Geschichte der albanischen Nationalbewegungen forschen, wussten von unserem Helden nicht mehr als einige vage Gerüchte, nach denen er noch lange in Ungarn lebte. Dank einiger glücklicher Zufälle kam das jahrhundertealte Geheimnis ans Tageslicht und zum ersten Mal versuchen wir in Zusammenarbeit mit dem Schweizer

Albanischen Institut (St. Gallen) seiner Reiche überspannenden, besonderen Lebensbahn auf der Spur zu folgen. Die vorliegende Studie versucht unter Einbeziehung des zur Verfügung stehenden, nicht zu reichen, aber früher nicht verwendeten Quellenmaterials die besonderen Verhältnisse der neuen Welt um Raspassani, seine Rolle in der Entwicklung der Stadt Ofen darzustellen, beziehungsweise eine Erklärung zum Hintergrund seines Schweigens zu geben.